

Csillagászat a látható tartományon túl

Beatriz García, Ricardo Moreno

Fordította Simon-Zsók Anett

International Astronomical Union

ITeDA and Universidad Tecnológica Nacional, Argentina

Colegio Retamar de Madrid, Spain

Célok

- Olyan jelenségek/objektumok bemutatása, amelyek az emberi szem számára láthatatlanok
- Olyan kísérletek elvégzése, amelyben ultraibolya, mikróhullámú és röntgensugarakat használnak.

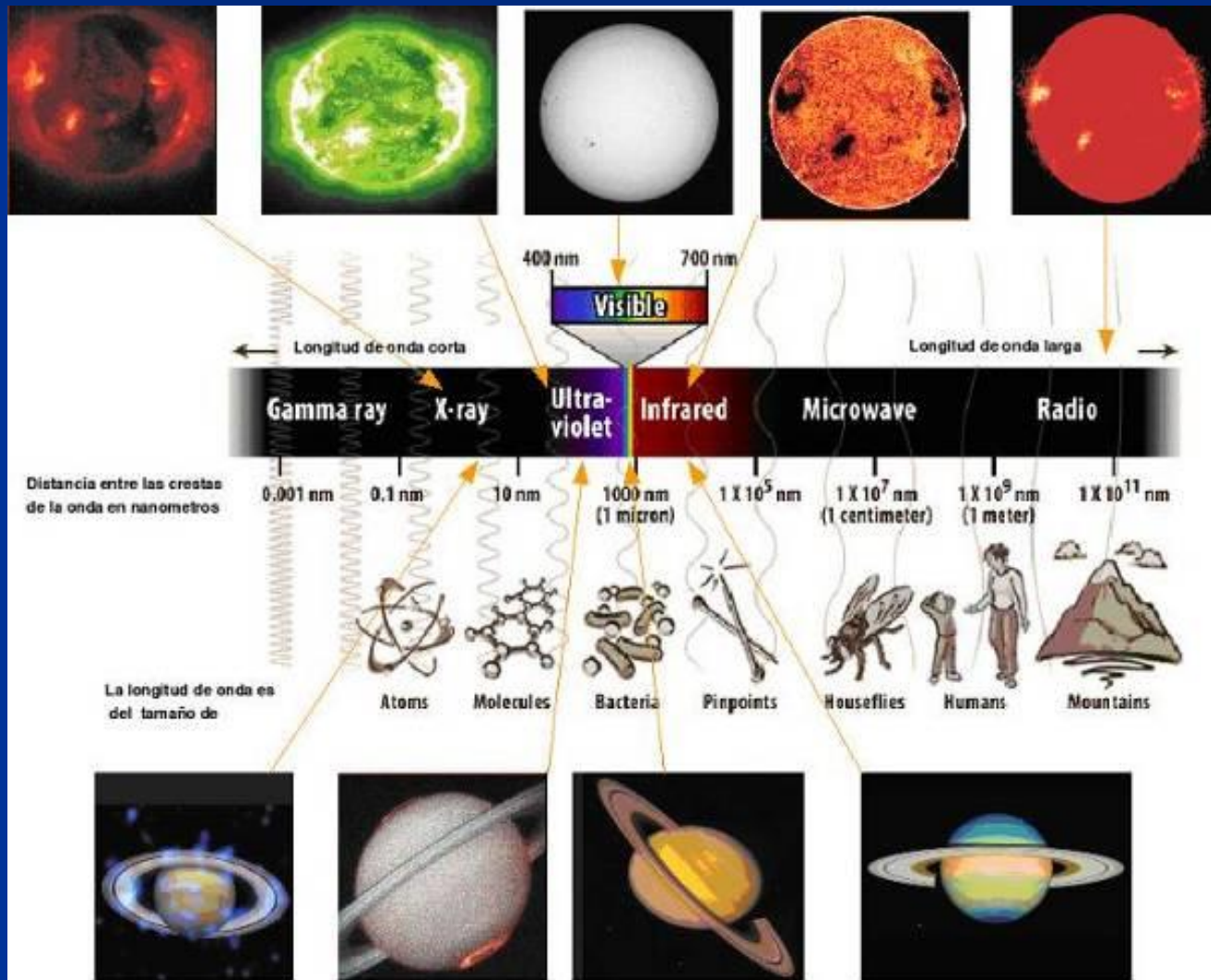
Bevezetés

- Évszázadokig az ember csak a látható fény tartományában vizsgálta az univerzumot
- Léteznek viszont más elektromágneses hullámok is, amelyeket a szemünk nem érzékel
- A csillagászok napjainkban rádió, mikrohullám, infravörös, ultraibolya és röntgen tartományban is vizsgálják a világűrt.

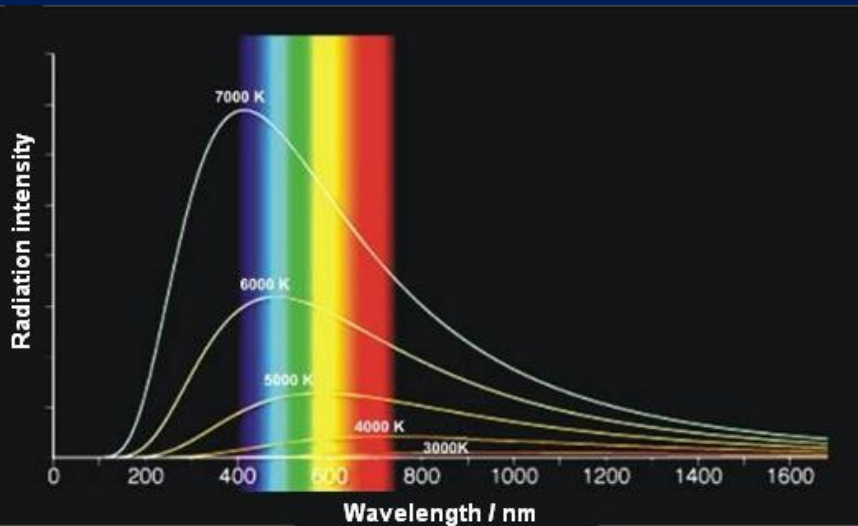

Elektromágneses színekép

Az elektromágneses sugárzás összes hullámhossza

Feketetest-sugárzás

Távoli objektumok sugárzását tanulmányozva megmérhető a hőmérsékletük anélkül, hogy odáig elmennénk. Ez a módszer alkalmazható a csillagokra, hiszen ők jó közelítéssel fekete-testnek.

Ha egy test hőmérsékletét növeljük, akkor minden hullámhosszon intenzívebben fog sugározni, mint korábban.

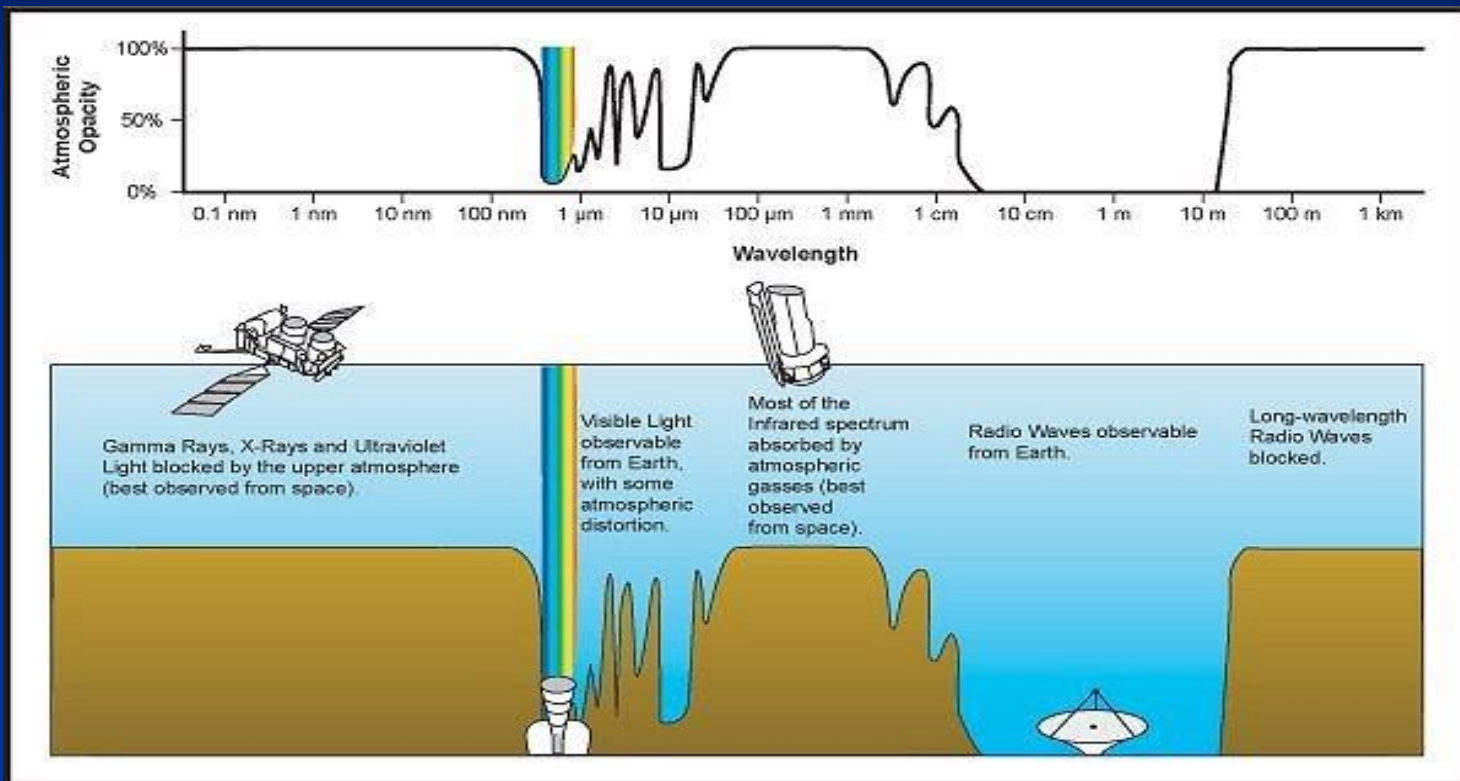
Létezik egy $\lambda_{\max}$, ahol sugárzás intenzitása a legnagyobb. Ez a $\lambda_{\max}$ a T hőmérséklettől függ:

$$\lambda_{\max} = \frac{2.898 \times 10^{-3}}{T} \quad (\text{m})$$

Wien törvény

A Naptól érkező elektromágneses hullámok

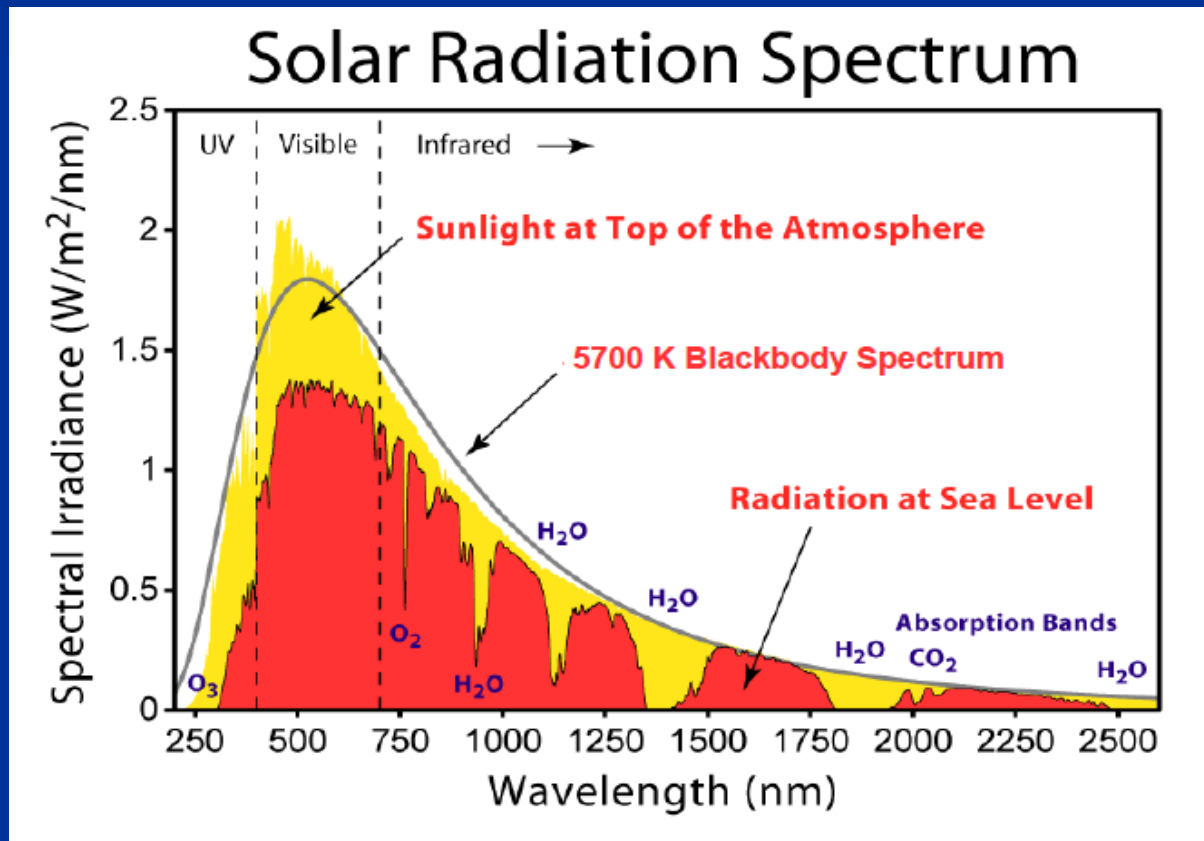

A Föld légköre a legtöbb hullámhossz tartomány szempontjából átlátszatlan. A világűrben tudunk detektálni rövid hullámhosszú sugarakat, míg a hosszúak detektálására speciális eszközeink vannak.

Amikor az elektromágneses hullámok behatolnak a légkörbe a spektrális radiancia (egységnyi hullámhosszon egységnyi felület által kibocsájtott teljesítmény) a legtöbb hullámhossz esetén megváltozik, viszont a $\lambda_{\max}$ hullámhosszon változatlan marad.

Tudjuk, hogy létezik egy $\lambda_{\max}$, ahol a spektrális radiancia maximális (és ez egy T hőmérséklettől függ), de ez nem minden esetben esik a látható tartományba.

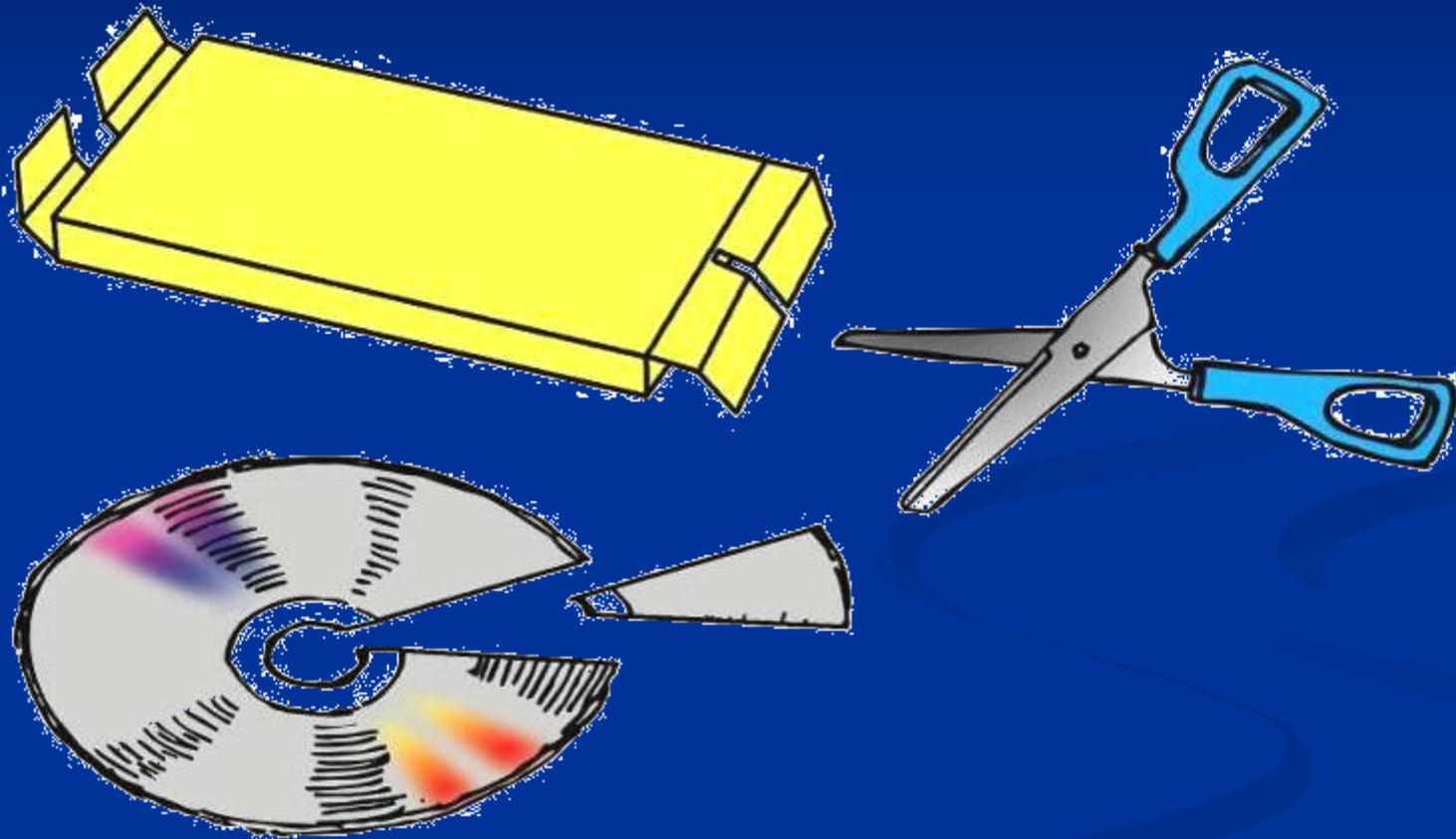
Példának okáért vegyük az emberi testet, aminek a hőmérséklete $T=273+37=310$ K, tehát a $\lambda_{\max} = 9300$ nm

Az éjjellátást biztosító eszközök ezt a hullámhosszt használják

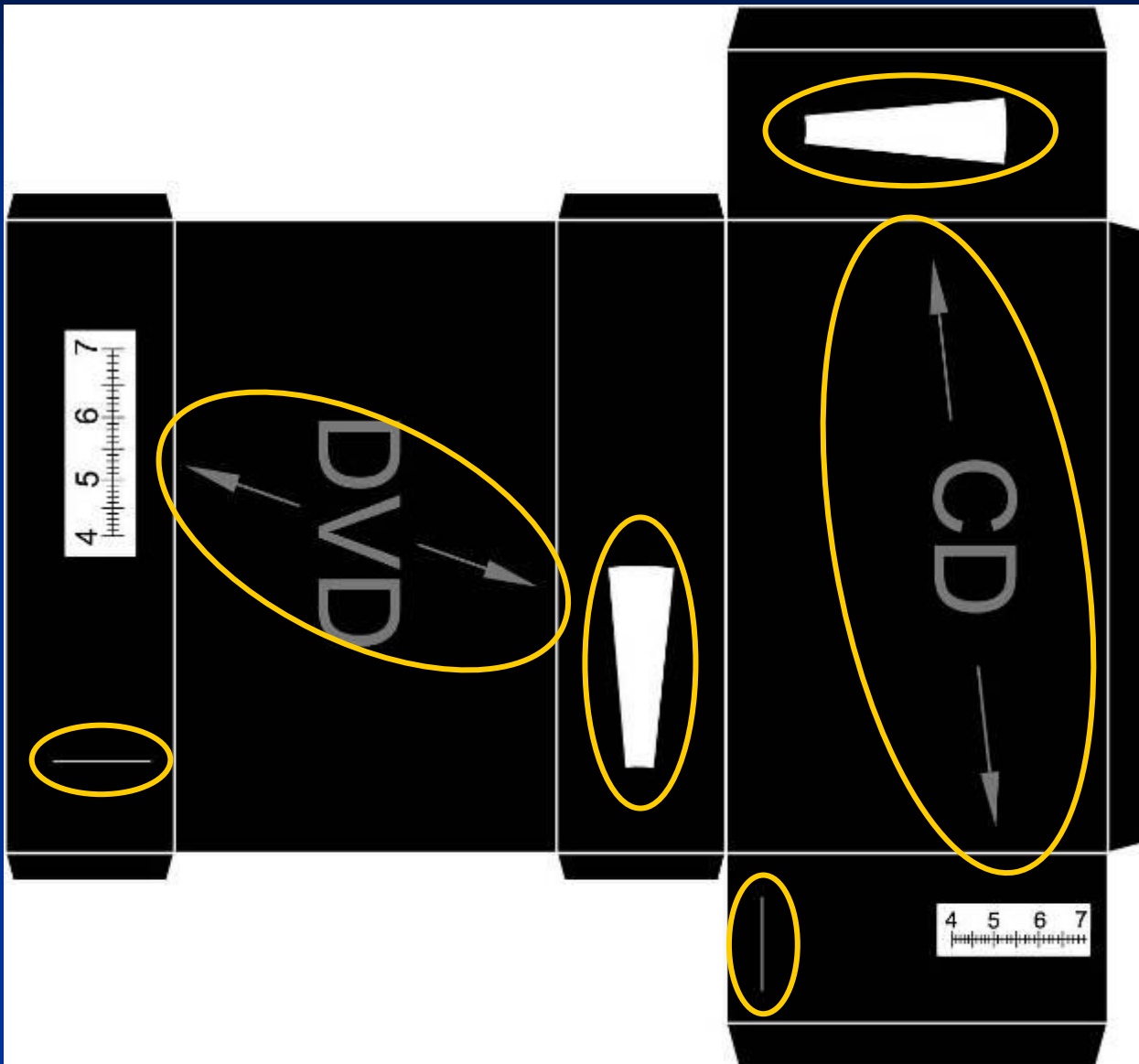

1. Foglalkozás: Építsünk spektrométert

1. Foglalkozás: Építsünk spektrométert

A minta alapján (aszerint, hogy CD-t vagy DVD-t használunk az elkészítéshez)

1. Foglalkozás: Építsünk spektrométert

Távolítsuk el a a
fémréteget a CD-ről

1. Foglalkozás: Építsünk spektrométert

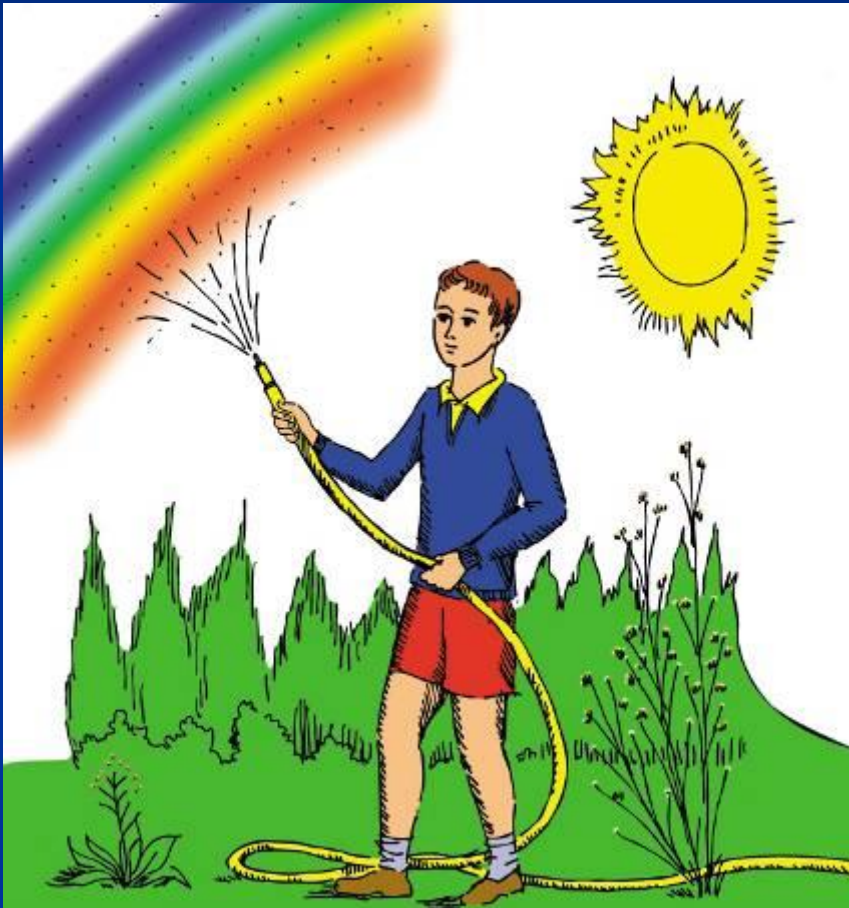
A fekete részt
tűrjük belülre

Hasonlítsuk
össze a
hagyományos
égő, utcai
lámpa és LED
lámpák
színeképeit

2. Foglalkozás: A napfény színekre bontása

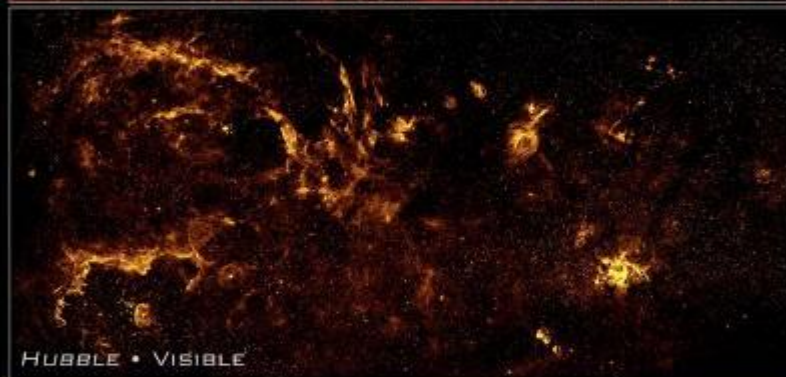

A gyerekek szivárványt készíthetnek, ha egy locsolócsövet tartanak maguk elé.

Fontos! A Napnak háttal kell állni.

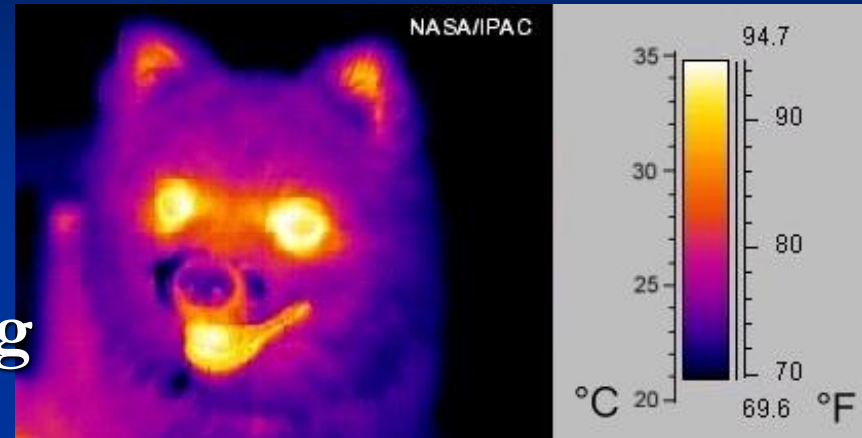
Az EM színekép más tartományai

- A csillagközi anyag hőmérséklete sokkal kisebb, mint a csillagoké
- Látható tartományban nem sugároznak, viszont kibocsájtanak infravörös-, mikro- és rádióhullámokat
- Az objektumban zajló folyamatokra sugárzás milyenségéből lehet következtetni

Infravörös sugárzás

- William Herschel fedezte fel hőmérőt és prizmát használva
- Olyan testek tudják kibocsájtani, amelyek nem elég forróak ahhoz, hogy látható tartományban sugározzanak.
- A sugárzás erősségének szemléltetéséhez különböző színek vannak. A szín és a sugárzás intenzitása között szoros összefüggés van.

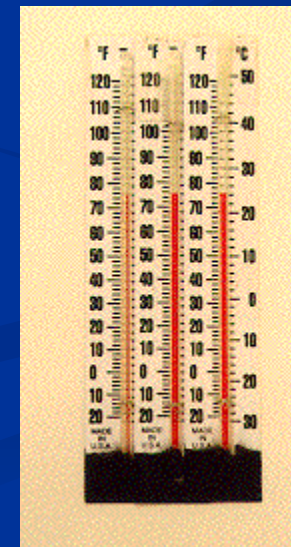
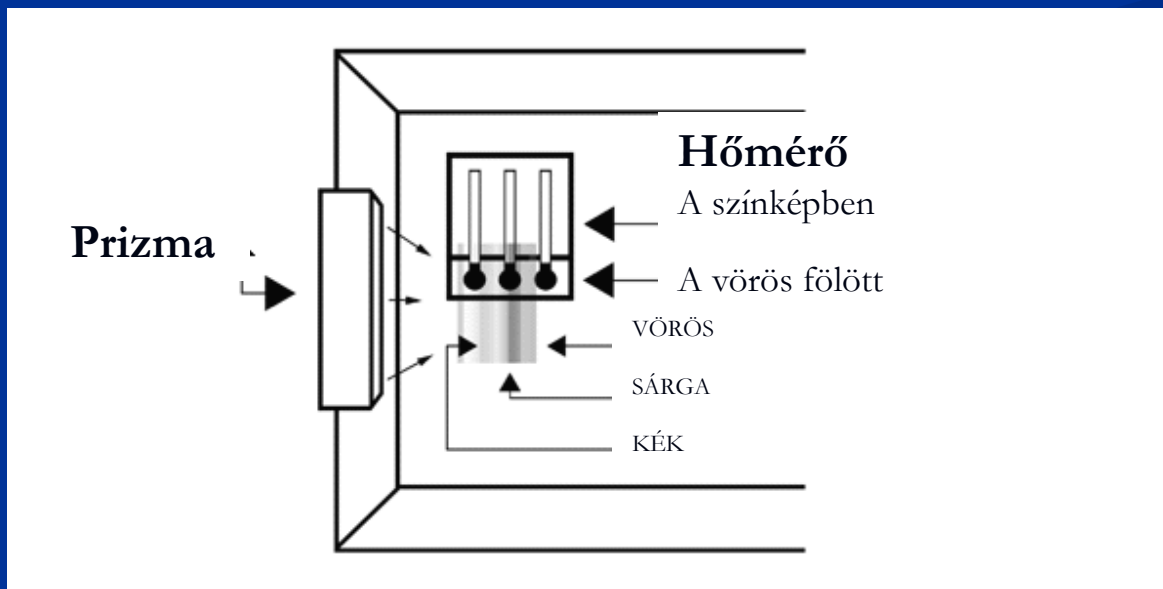
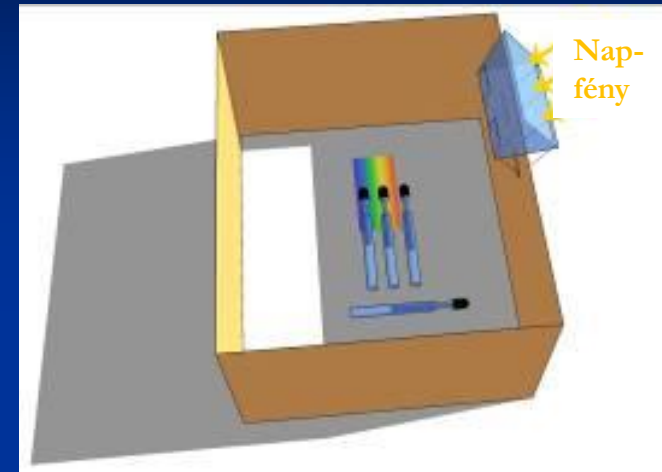
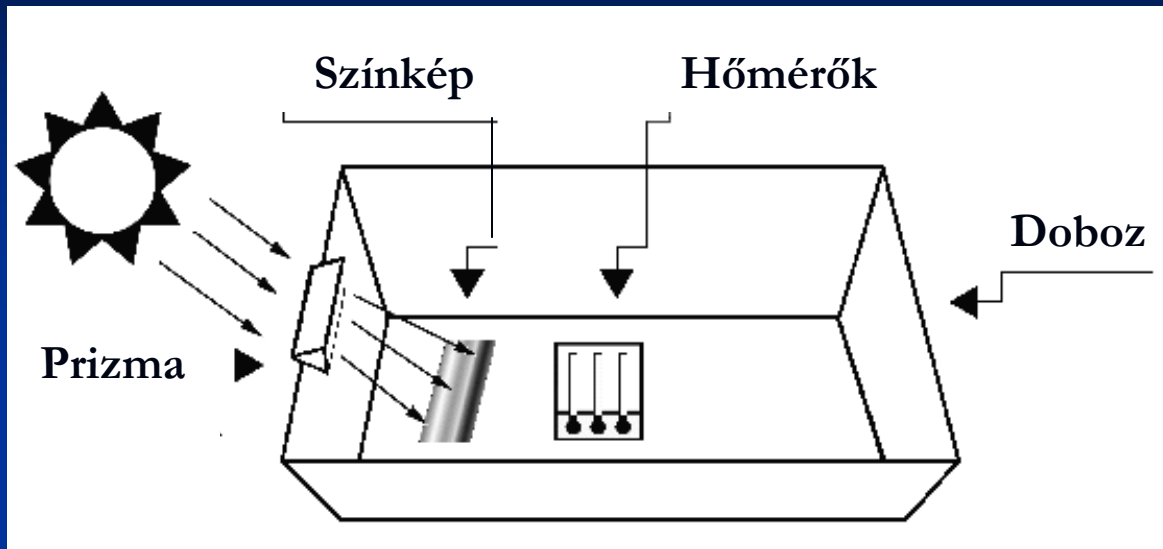
3. Foglalkozás: A Herschel-kísérlet

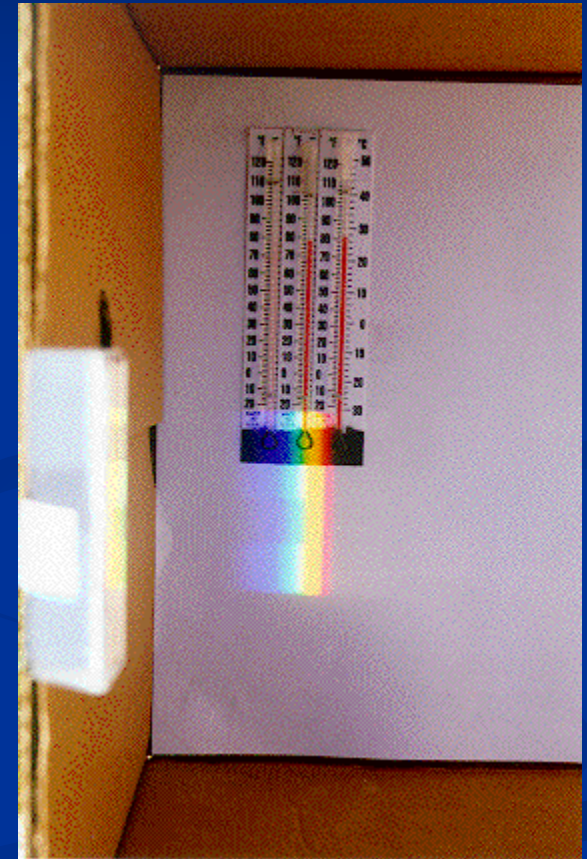
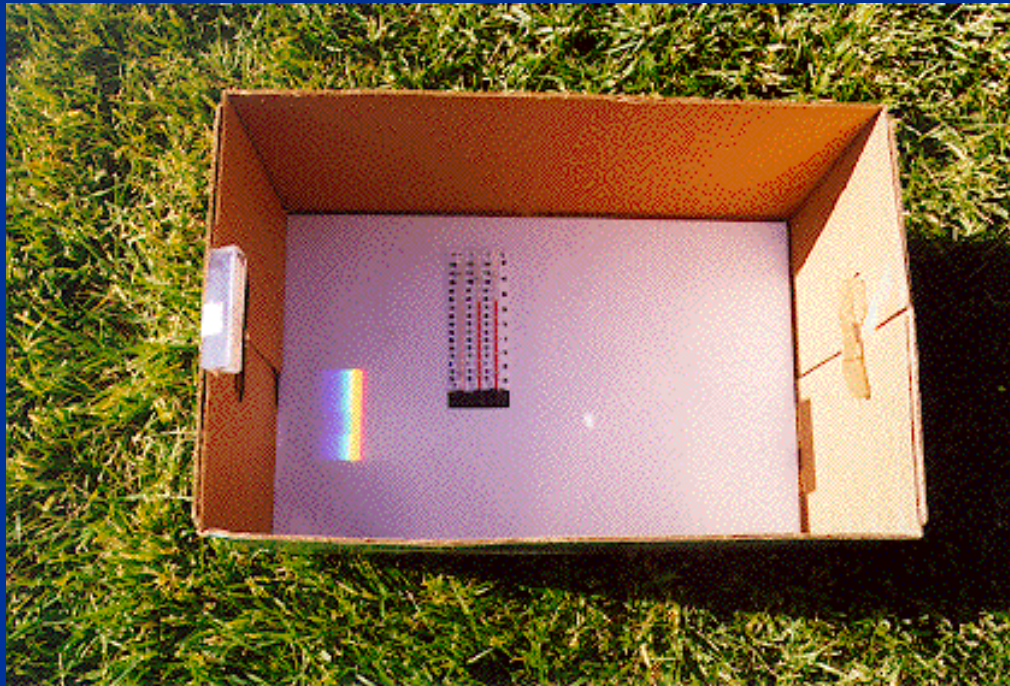
- 1800-ban Herschel felfedezte az infravörös összetevőt a nap színeképében

3. Foglalkozás: A Herschel-kísérlet

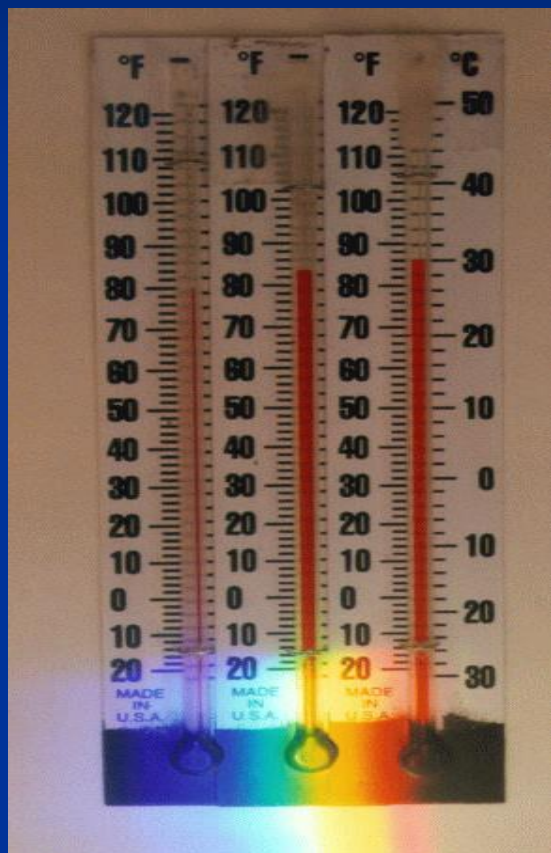

3. Foglalkozás: A Herschel-kísérlet

3. Foglalkozás: A Herschel-kísérlet

Adatgyűjtő táblázat				
	1. Hőmérő (kék fényben)	2. Hőmérő (sárga fényben)	3. Hőmérő (vörös fényben)	4. Hőmérő (árnyékban)
1 perc után				
2 perc után				
3 perc után				
4 perc után				
5 perc után				

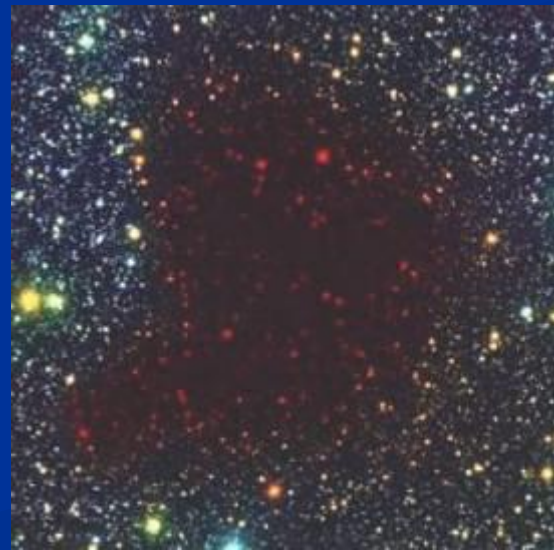
4. Foglalkozás: Az infravörös sugárzás detektálása mobiltelefonnal

- A távirányítók infravörös sugarakat bocsájtanak ki, amit a mi szemünk nem érzékel
- Elég sok mobiltelefon kamerája viszont érzékeny erre a fényre

Az infravörös sugárzás „ereje”

- A csillagközi por és gázfelhők elnyelik a látható fényt, de az infravörös sugárzást nem teljesen

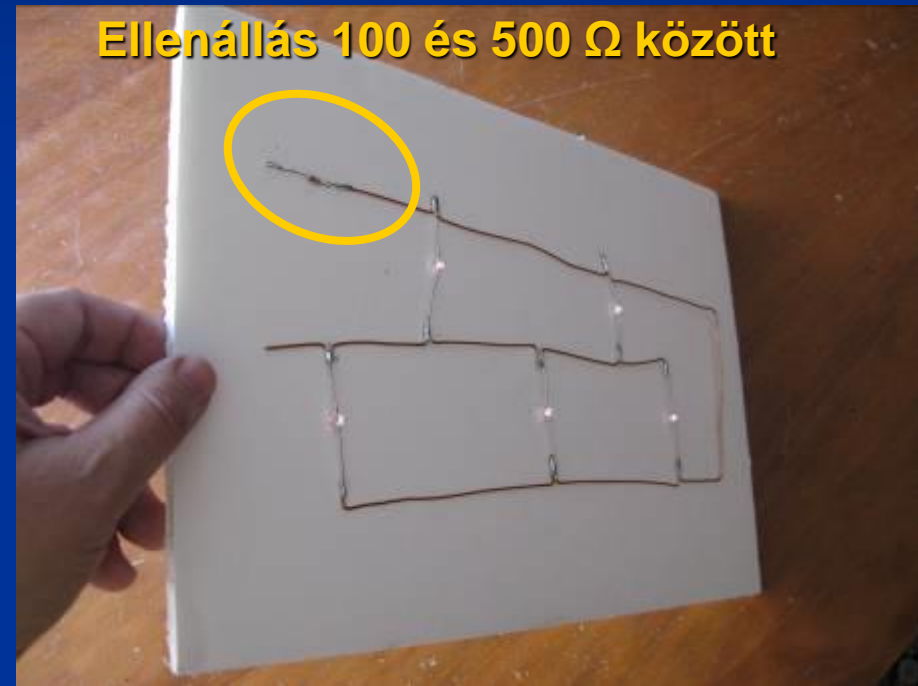
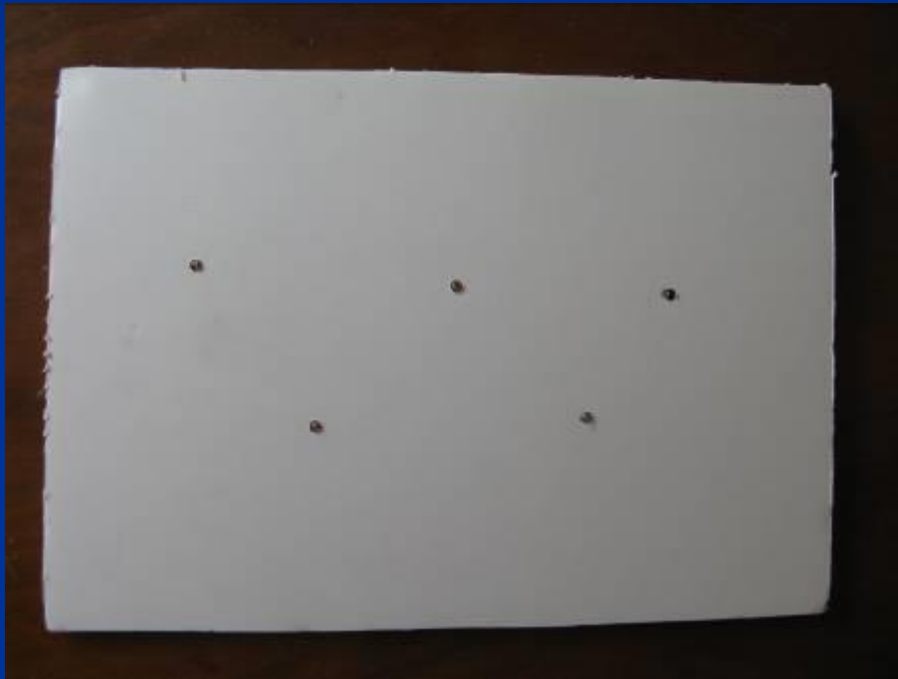

5. Foglalkozás: Egy égő infravörös sugárzása

- Azt gondolnánk hagyományos égők csak látható tartományban bocsájtanak ki sugarakat. Ezt viszont nem igaz, hiszen infravörösben is sugároznak. Bizonyos anyagok pedig csak az infravörös sugárzást érzékelik át, a láthatót nem. (kép)
- Ugyanez történik a csillagközi anyaggal is. Az infravörös sugárzás alapján tudják detektálni. (mert a látható tartományban átlátszatlan)

6. Foglalkozás: Csillagkép infravörös égősorokból

Kassziopeia csillagkép égőkből

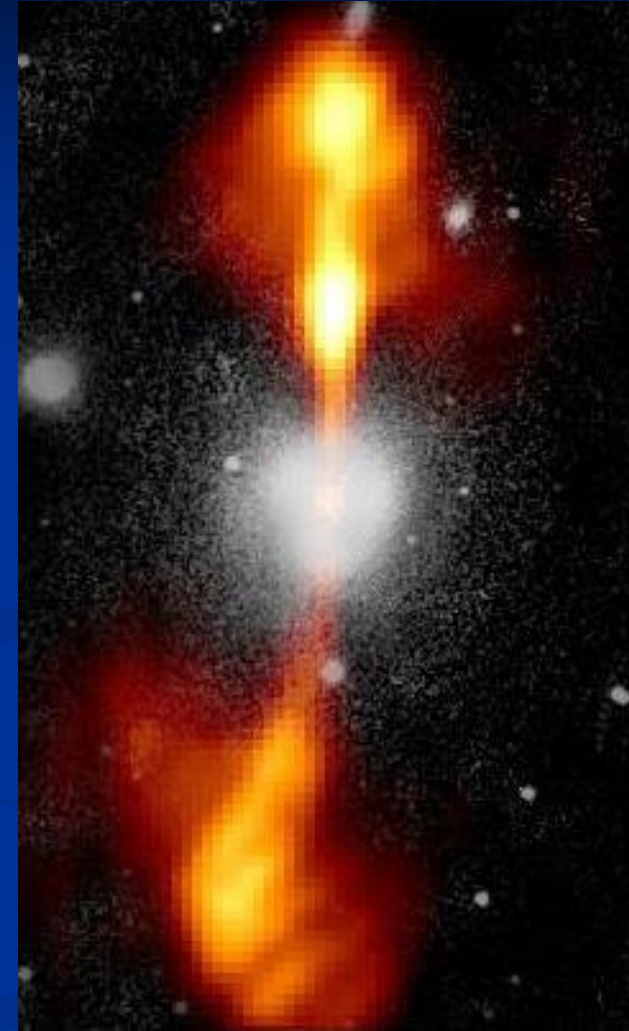

7. Foglalkozás: Csillagkép távirányítókkal

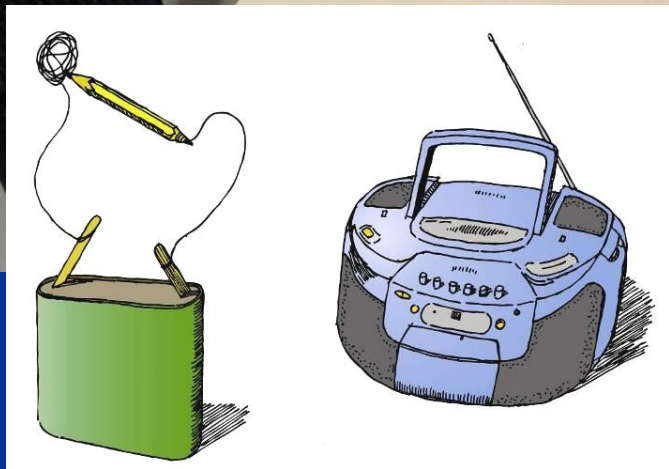
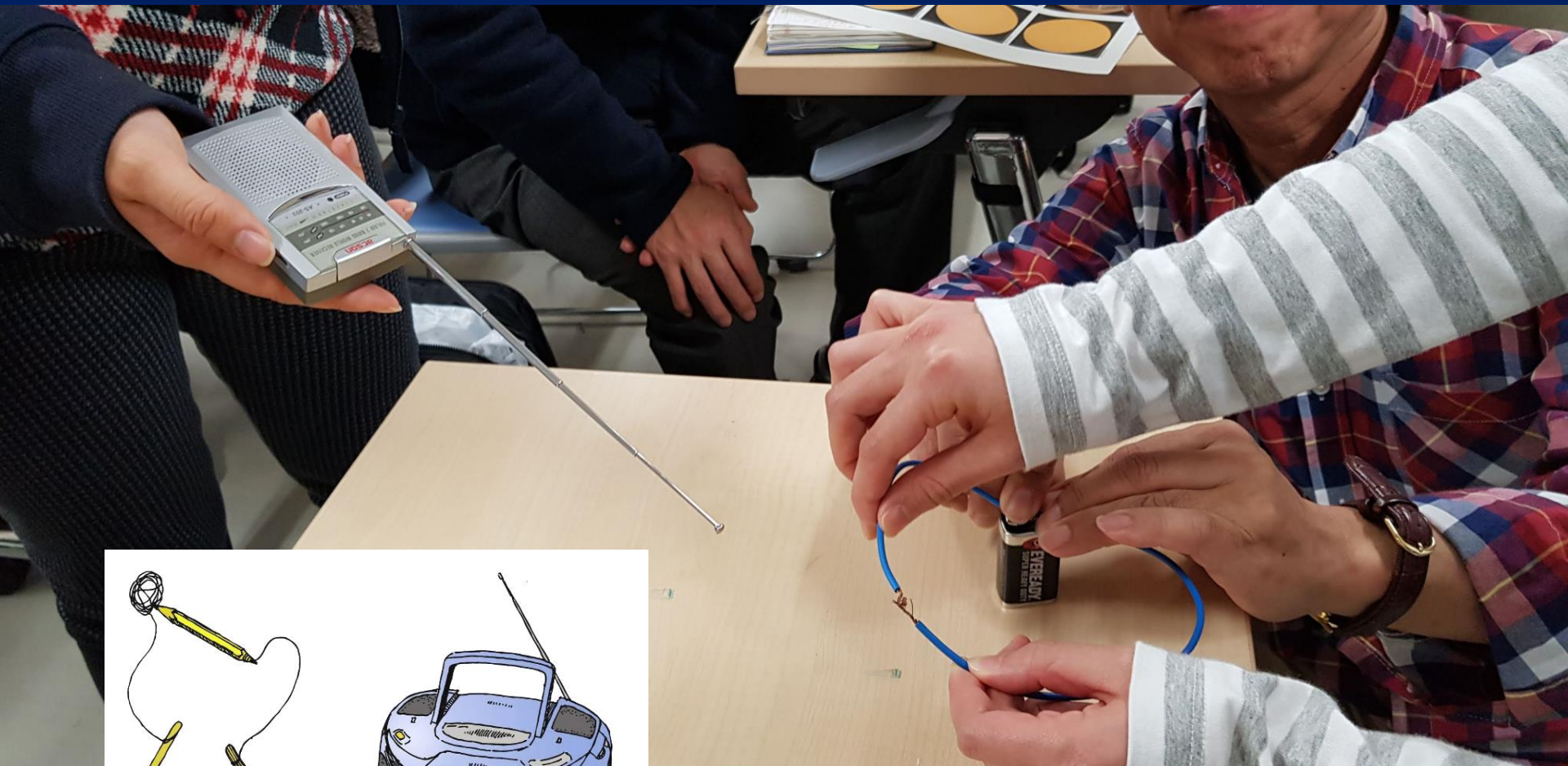

Rádióhullámok

- A méteres és kilométeres nagyságú hullámhosszal rendelkező EM hullámokat rádióhullámoknak nevezzük
- A rádióhullámok is az űrből jönnek és olyan információkat hordoznak, amik más hullámhossztartományokban nem észlelhetőek

8. Foglalkozás: Hogyan keltsünk rádióhullámokat

Ultraibolya sugárzás

- Az UV fotonok nagyobb energiával rendelkeznek, mint a látható tartományú fotonok
- Az UV sugárzás rombolja a kémiai kötések a szerves molekulák között
- Az UV sugárzás káros az egészségre
- UV-C sugárzást az ózonréteg nem ereszti át

Johann Ritter fedezte fel az ultraibolya sugárzást 1801-ben

Ultraibolya sugárzás

- A Nap által kibocsájtott UV sugárzásnak az ózonréteg csak egy nagyon kis részét ereszti át.
- Az UV sugárzás hatására barnulunk le
- Ha az ózonréteg vastagsága csökken a Föld több UV sugárzást fog kapni. (ami bőrrákot okoz az emberek esetében)

Ultraibolya sugárzás

Androméda-
galaxis látható
tartományban
(Hubble)

Androméda-
galaxis UV
tartományban
(Swift)

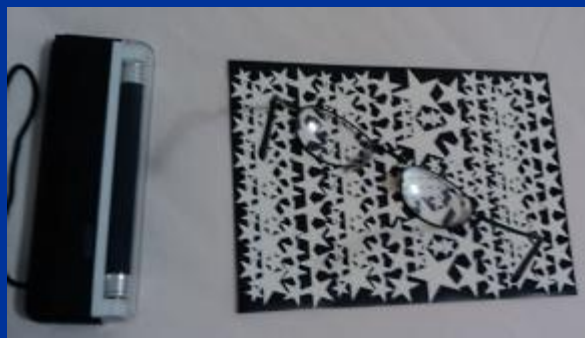
9. Foglalkozás: Ultraibolya lámpa („fekete fény”)

- Bankjegyek és személyi igazolványok ellenőrzésére használják

10. Foglalkozás: Az UV sugárzás szűrése

- Ultraibolya sugárzást kibocsájtó eszköz
- Fluoreszkáló anyag (reagál az UV sugárzásra).
- Szemüveg (az üveg nem ereszti át az UV sugárzást)

Fluoreszkáló anyag és szemüveg fehér fényben

Ugyanazok az eszközök UV megvilágításban

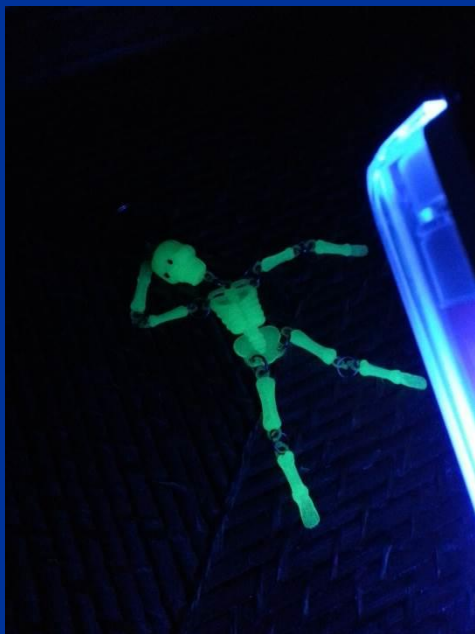

Az anyagon kivehető a szemüveg „lenyomata”

10. Foglalkozás: Az UV sugárzás szűrése

- Az ózonréteg UV sugárzás által jön létre ($UV + O_2 = O_3$) de ugyanakkor meg is szűri azt.
- Az üveg nem ereszti át az UV sugarakat. Ezért nem is lehet leburnulni az ablakon keresztül. (a műanyag nem ereszti át az UV sugarakat)

A retina védelmének érdekében olyan napszemüveget érdemes használni amelyik UV szűrővel rendelkezik

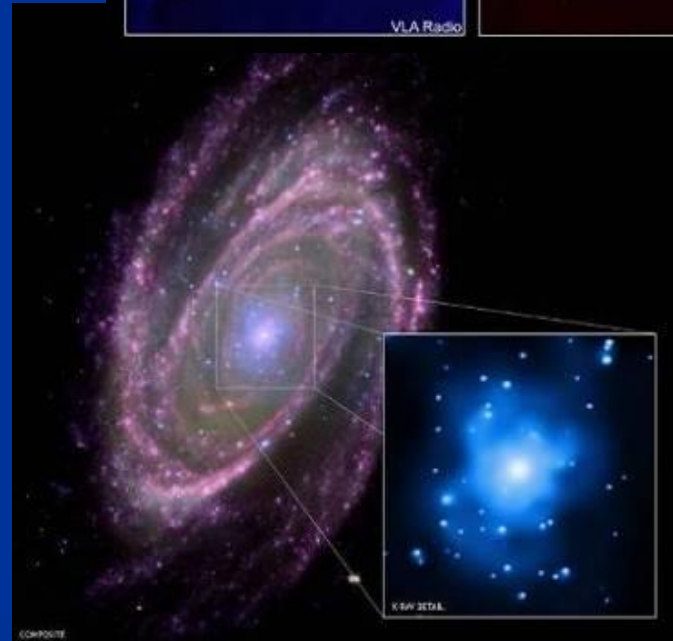
Röntgen-sugarak (X-sugarak)

- Az UV sugárzásnál is erősebb, nagyobb az energiája;
- Főként orvosi célokra használják;

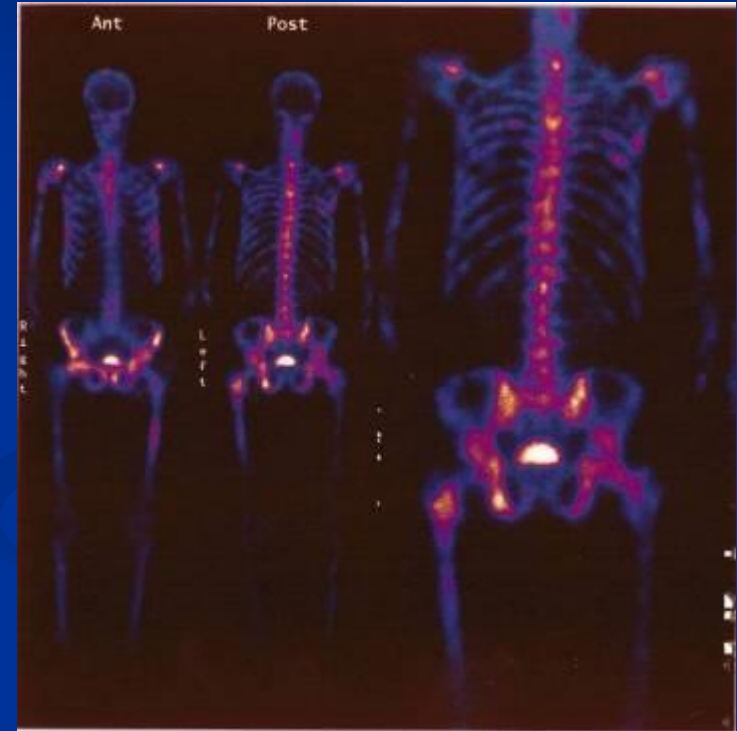
Röntgen-sugarak (X-sugarak)

- Az űrben a röntgen-sugarakat nagy energiájú események lezajlásakor lehet detektálni (pl. csillagok ütközésekor)
- A Chandra űrtávcső feladata a ilyen események felfedezése és megfigyelése

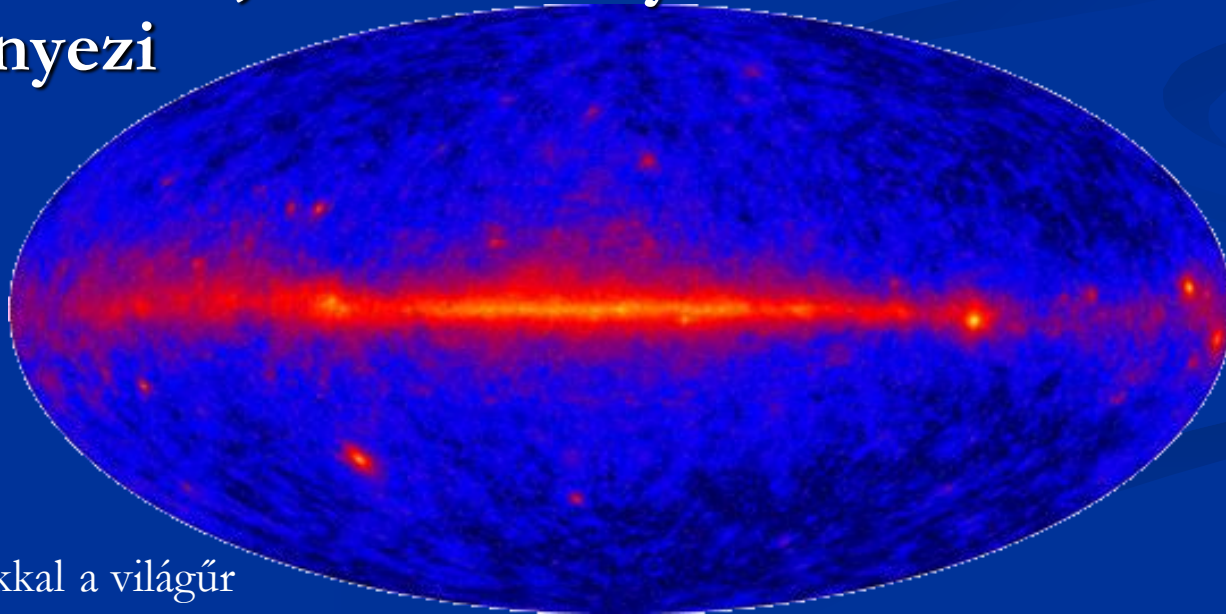
Gamma sugarak

- A legerősebb, legnagyobb energiájú sugárzás
- A Földön a radioaktív elemek bocsájtanak ki ilyen sugárzást
- A röntgen-sugarakhoz hasonlóan a gyógyászatban használják őket leginkább (pl. Rákbetegek kezelésére)

Gamma sugarak

- A gamma kitörések nem túl ritkák a világűrben
- Különböző típusai vannak: másodperctől kezdődően egészen órákig is eltarthatnak. Az egyik probléma az, hogy a csillagászok nem nagyon tudják, hogy mi okozza ezeket a kitöréseket
- A csillagászok a kettőscsillagok ütközésére következtetnek, ami fekete-lyuk keletkezését eredményezi

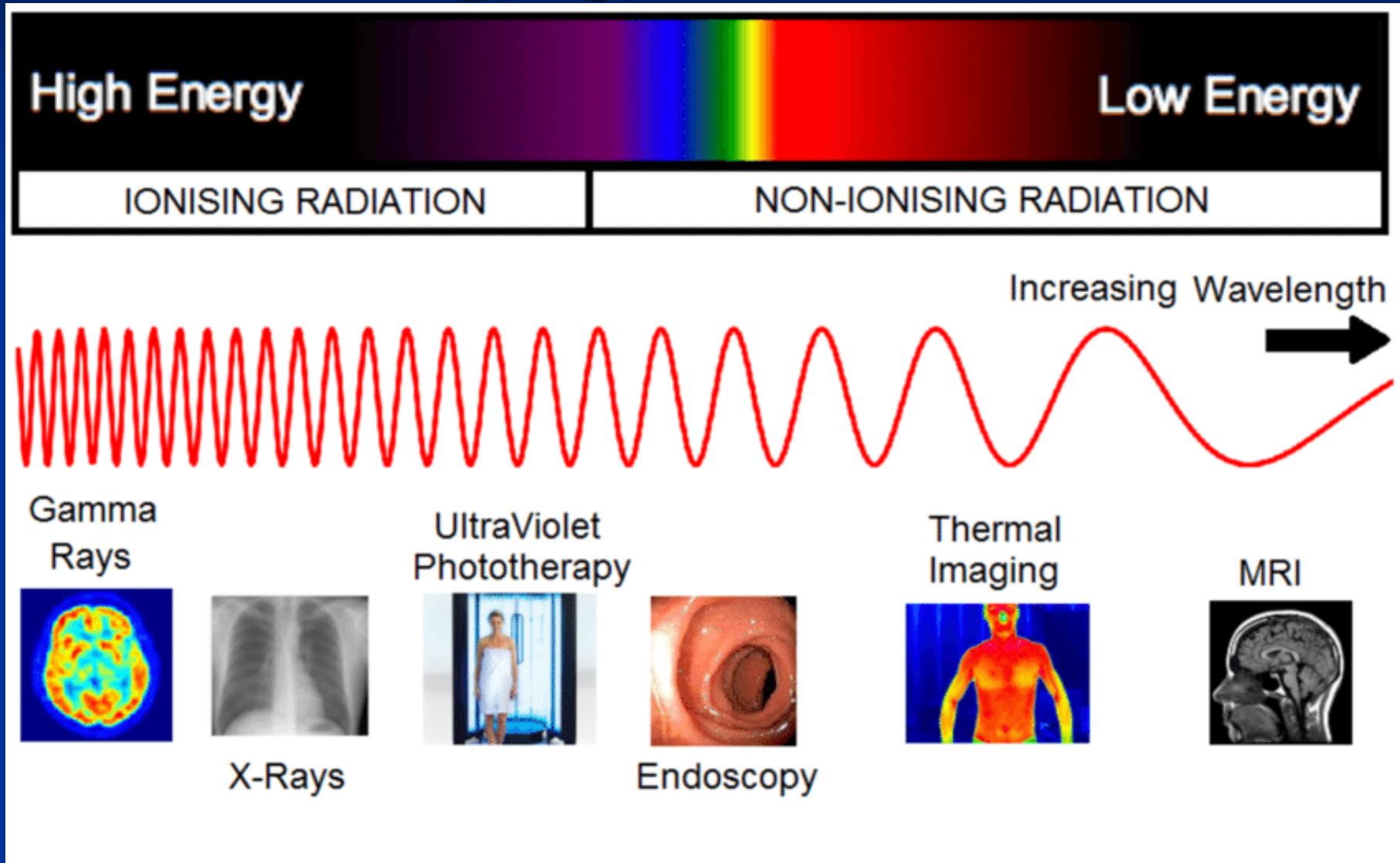

Gamma-sugarakkal a világűr

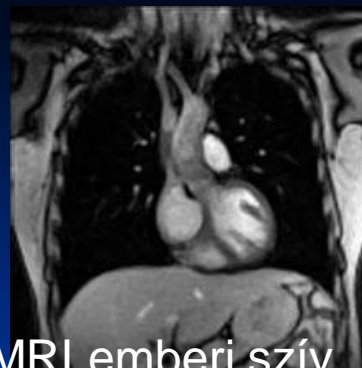

Az EM sugárzás használata a gyógyászatban

Rádióhullámok

- Mágneses rezonanciás képalkotás

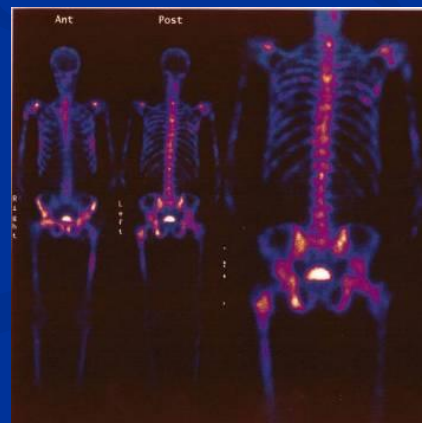
Röntgensugarak

- komputertomográfia (CAT vagy CT)

Gamma sugarak

- pozitronemissziós tomográfia (PET)

Köszönöm a
figyelmet!

